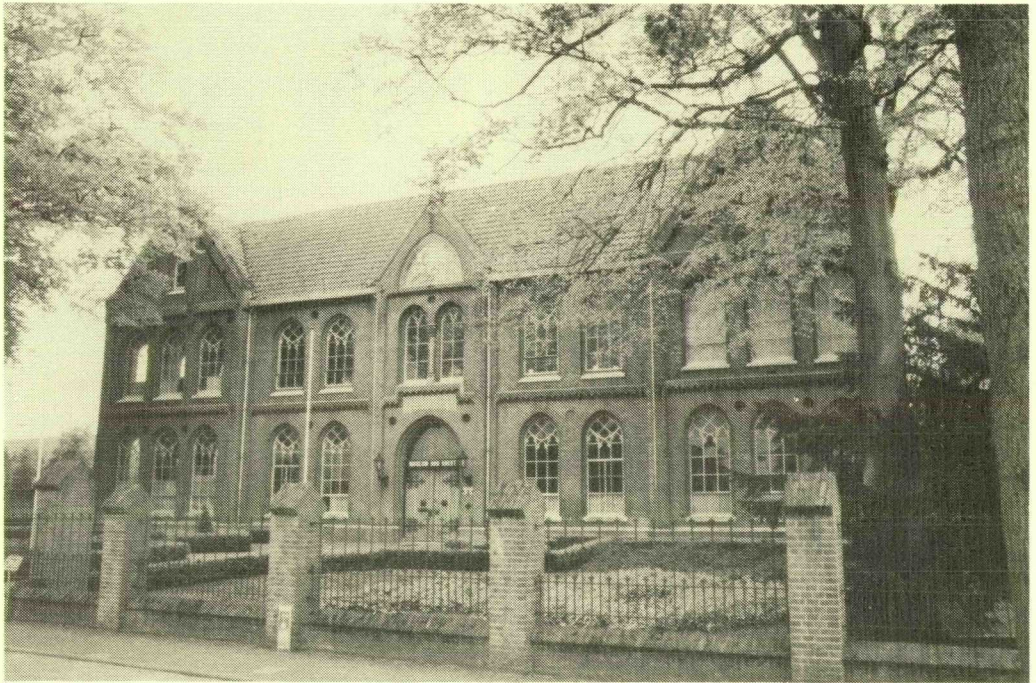

VAN ZOYS TOT SOEST

TIJDSCHRIFT VAN DE „HISTORISCHE VERENIGING SOEST“

12e jaargang nr. 2 - herfst 1991

Foto omslag
Huize St. Jozef aan de Steenhoffstraat.
Waar nu o.m. Museum Oud Soest is gevestigd.

Historische Vereniging Soest
Opgericht 8 mei 1980

Bestuur

Voorzitter : P.J. van Doorn, Schoutenkampweg 113, Soest
Secretaris : Mevr. E. Stolwijk, Kruisweg 2, Soest, Telefoon 02155-17113
Penningmeester : J.Th. van der Putten, Leeuwerikweg 30, Soest
Overige leden : P.J. van den Breemer, Vosselveldlaan 21, Soest
A.J. van den Dijssel, Irenelaan 7, Soest
J.E.J. Hilhorst, Plasweg 57a, Soest
W.C.J.M. Peters, Van Mecklenburglaan 24, Soest
W. Schimmel, Steenhoffstraat 77a, Soest
G. Staalenhoef, Speenkruid 11, Diemen
Redactie : P.J. van den Breemer, Vosseveldlaan 21, Soest
Vormgeving : F. Elsman, Bachweg 66, Amersfoort

Alle rechten voorbehouden.

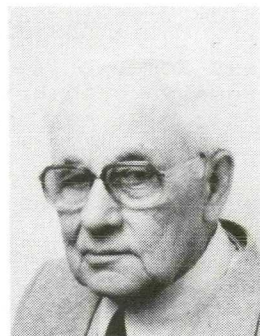
Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Historische Vereniging Soest.

De contributie bedraagt f 30,- per jaar.

Betaling is mogelijk:

op de postrekening van de penningmeester Historische Vereniging Soest,
nummer 54.59.21.8

dan wel op de bankrekening van de vereniging bij de Rabobank te Soest,
rekening nummer 3599.02.235. (Giro van de bank: 212775).

In memoriam Walter Klein

Woensdag 21 augustus 1991 overleed Walter Herman August Klein in de leeftijd van 78 jaar. Als Historische Vereniging Soest kennen wij hem als een zeer actief en medelevend lid. De geschiedenis van Soest, de préhistorie, wat groeit en bloeit in Soest, dat alles hield hem bezig. Wij denken ook aan het vele werk dat hij deed voor het I.V.N. Zijn belangstelling voor het meer recente verleden was eveneens groot. Vele artikelen van zijn hand zijn de afgelopen jaren in 'Van Zoys tot Soest' verschenen en wij weten hoe serieus hij te werk ging, voordat hij bijvoorbeeld een stuk over 'De Bunt' of 'De Drie Ringen' vrijgaf voor publicatie. Hij ging beslist niet 'over één nacht ijs', ieder artikel werd pas na gedegen onderzoek gepubliceerd.

Walter Klein, wij zijn hem grote dank verschuldigd en wij zullen hem missen. Onze gedachten gaan uit naar zijn familie, die wij veel sterke toewensen om het verlies van deze bijzondere en actieve man te dragen.

Het bestuur

HERINNERINGEN VAN EEN SOESTER PAUSELIJKE ZOUAAF

door Peter van Doorn

In de 2 vorige nummers van "Van Zoys tot Soest" schreven wij iets uit het dagboek van Peter van Doorn. Eerst zijn reis naar Rome, en verder zijn verblijf te Rome. Maar dan, na 17 dagen wachten krijgt hij zijn uniform en zijn wapens. Dan begint het "dagelijkse leven van een Zouaaf".

De reis van Rome naar Vilezie

Den 13 maart zijn wij van Rome vertrokken des namiddags om vijf uren zaten wij in de spoor wij zagen onderweg niets anders als groote bergen waarop sommige nog gebouwd wierd daar stond op weit haver gerst rog en in de laagte er stonden eenige druivenwijnnders de spoor rijdt dicht langs Velitrie zoodoende toen wij uit de spoor kwamen waren wij dicht aan de stad en kwamen om 7 uren te Velitrie aan.

daar werden wij van een serzant afgehaald welke ons bragt naar een Kazarnie. toen wij daar 2 dagen waren moesten wij aan het eccerseeren dat ons in het begin zeer moeilijk voor kwam omdat wij dan in het fransch moesten leeren maar dat werdt al gaauw beter. wij waren ten minsten in twee maanden tijds afgerigt. toen was onze grootste drukten over. toen moesten wij gelijk de anderen de wacht optrekken.

Nu iets over de stad Velitrie en omtrekt

Velitrie dat is 15 uren van Rome af. de stad ligt aan de voet van eenen grooten berg. poorten zijn er niet. aan de huizen zijn niet heel schoon de wijnhuizen zijn daar heel smerig want gij hebt den ezel bij u staan en ook de wijntonnen. de wijn is hier niet heel duur voor 25 centen een heel goede flesch wijn maar de tabak is hier vreesselijk duur en slegt dat viel mij in Italie veel af omdat ik nog al graag een pijpje rookte en er was haast geen aankomen aan want een pond kost wel 5 frang en daar bij de cigarren zijn hier ook een Rijock het stuk slegt. er zijn in Velitrie 9 schoone kerken. de stad teldt 18000 inwoners.

Wat buiten de stad aan betreft zijn verschrikke hooge bergen waar de wolken over heen drijven en er wordt niet anders gebouwd als druiven want die willen daar goed

De reis van Veletrie tot Aslatrie en Recede.

Na 4 maanden in Veletrie geweest te zijn was het woord dat wij vertrekken moesten na de stad Aslatrie dat was den 13 Juny want er zijn nog verscheidene steden in de Pauselijke Staten en in vele steden moest volk leggen. in alle steden dat kon niet omdat het Pauselijk leger te klein was maar toch in de voornaamste steden dat de roovers die niet in zoude nemen. Wij vertrokken den 13 Junij met ons Kompanie

Velitrie uit naar de spoor. de lucht was zwaar bewolkt en zag donker zodat het er voor ons niet heel voordelig uitzag en daar wij nauwelijks in de trein zaten ging het er al op, maar wij zaten nog goed wij zagen de raanden al weer uit om wat te zien en wij zagen in het geheel niets anders als druiven. wijders dat een zeer schoon gezigt was daar zij juist in jeugdige bladeren stonden en de druiven al begonnen te zetten. maar nauwelijks hadden wij een uur gereden of wij zagen weer niets anders als bouwerij en het koren stond allemaal nog op het veld maar hier en daar maaide zij al een hoekje die bouwerij was rog haver weit en dergelijk die ik nooit had gezien en niet kende hier en daar zag ik ook een hoekje aardappels en ook stukken wei en hooiland en hier en daar zag ik een stadje leggen tusschen en op de groote bergen en eindelijk wij kwamen dicht bij de stad Vranzenanie en daar moesten wij er ook uit want de spoor moest regt door en wij moesten lings af. de regen was bedaard en de lucht was helder en blauw. Wij namen de ransel op onze rug en gingen voort en lieten Vranzenanie aan onze rigterhand leggen

Nu wij moesten 3 uren loopen maar na een uur of anderhalf geloopen te hebben kwam er een luitenant van ons aanrijden die ons al een dag vooruit gegaan was na Alatrie die zeide dat wij niet verder moesten loopen en dat er dadelijk karren van Alatrie zoude komen om onze ransel te halen en ze te Alatrie zoude brengen en dat wij weer terug moesten gaan op patroelie want in Presede hadden zij de tijding ontvangen dat daar roovers waren en daar moesten wij op af. Wij keerden dan weer terug het was al zes uur gepasseerd

Wij gingen de zelfde weg weer terug tot Vranzenanie en een 10 minuten van de stad kregen wij een half uur rust om een verkwikking te nemen. want wij hadden dien dag nog niet te veel gehad. Wij aten en wij dronken daar zoodat wij daarvan heel wat opgekweekt waren en toen moesten wij ook weer op mascheeren. Wij gingen langs Vranzenanie zonder in de stad te komen. Wij gingen al verder de bergen in en binnen een uur was de stad uit ons oog en zagen bijna niets anders dan hooge bergen waar de wegen op en af slingerde.

Hier en daar zag ik een oud Klooster staan waar nog menschen in waren maar ook heb ik ze ontmoet die geheel vervallen waren en vroeger de menschen waren uitgebannen

Het werdt des avonds tien uren wij hadden weder een uur of drie geloopen. wij kregen rust om onze vermoeide leden een weinig uit te rusten de avond was gevallen zoo dat het al zeer donker werdt om te loopen het liep zoo ver het werdt 12 uren wij kregen al weer een weinig rust om onze afgematte leden een weinig te verfrisschen, maar het rusten hielp ons bijna niet meer want onze voeten gingen kapot van het langdurig loopen over de grentwegen en onze ledematen werden stijf. Het was 12 uren de Maan stak haar zilveren hoornen op en gaf haar schitterende stralen over de wegen en bergen. Wij ma-seerde weer op, heel zachtjes aan want hard konde wij niet

Italië ± 1860

meer maar na een half uur geloopt te hebben kwamen wij in de stad Presede aan. toen wij daar in kwamen begonnen de honden te blaffen en alles was in beweging zodat wij niet wisten wat dat allemaal was. maar niet bevreesd dat hoe afgemat wij ook waren als het er op aangekomen had wij toch ons best wel zoude doen maar er viel niets voor er lag een Kompanie Karbi-niers en die stonden gereed om naar een anderen stad te gaan

vertrekken zoodat haar legersteden de onzen werdt voor enige dagen. Nu ons werdt dadelijk een legerstede aangewezen en wij begaven ons spoedig ter rust, maar ik durf zeggen dat wij van vermoeijenis niet konde slapen want wij hadden van 's middags 12 uren af geloopen. Des morgens ontwaakt zijnde was ik nog even moei en kon bijna niet loopen, maar wij hadden toen een dag dat wij niets behoefden te doen.

De Patroelie

Den derde dag des avonds om negen uren moesten wij op patroelie er bleef er geen een aan de Kazarne als de wacht om de Kazarne te bewaren. nu wij vertrokken des avonds om negen uren wij waren niet buiten de stad of wij moesten tegen de grooten steenbergen op klimmen die bijna gelijk waren of wij tegen trappen op moesten en het was gelijk grooten keijen zoodat wij soms verder terrug gleden als vooruit. toen wij drie uren geloopen hadden het was zowat 12 uren hoorde wij eenige honden blaffen en een beweging als of daar menschen waren wij liepen alweer een entje weg met de haan van ons geweer overgehaald om als er onraad was er maar op in te blazen

Het liep zoo ver wij kwamen aan een hutje en een hond of vijf om het huis heen in dat hutje woonde een boer die daar schapen en ossen hoeden en eenig land bewerkten voor een heer. Zij maakte haar dus geheel bekend bij de Gendarme die wij ook bij ons hadden zoodat haar niets geen leed aangedaan werdt

Wij hadden vreezelijke dorst en niets om te drinken

Wij vroegen daar om wat drinken. zij zeide zij hadden geen water of wijn maar zij hadden nog melk die hing in potten in mikken buiten de hut. daar lieten zij ons zooveel van drinken als wij maar wilden daar kwikten wij zeer veel van op en die menschen waren zeer blijde dat zij Zouaven zagen want zij zeide dat zij ook wel eens van de roovers werden aangetast. Wij bedankte de menschen voor het genoegen ons aangedaan en wij gingen al weer verder op daar onze ververschete leden er toen weer tegen konden.

Wij kwamen zover dat wij alweer een eindt van de berg waren afgelopen in de laagte, toen werdt er gekommedeert van halt en daar moesten wij blijven wachten want zij hadden gehoord dat zij daar heen zoude komen. er wierden van ons eenige wachten uitgezet dat al zij kwamen, ons niet onverwachts kunnen overvallen en om zijn beurt gingen wij een weinig slapen, de lucht was zonder wolken maar de dauw verspreide zich over de bergen zoodat het gras zeer nat was geworden om op te rusten, Wij bleven daar zoolang, dat de dag al aan begon te breken en de zon haar schitterende stralen over de bergen en dalen verspreide daar wij zeer veel van opkwikten want wij hadden den geheelen nanacht daar in de nattigheid en koude gelegen zoodat wij blijde ware dat wij de Zon aan-

schouwde. het liep zoo ver het wierdt 5 uren. de boeren bragten hunne ossen en schapen in de weide en wij stonden op en zouden weder onze weg gaan naar Rezede want wij zagen toch niets. wij gingen die zelfde berg weer over die wij des avonds van te voren waren opgeklimmen en kwamen om 8 uren in de stad Rezede aan. wij hadden geen netten schoenen meer aan de voeten van het loopen op steen bergen. Wij hebben daar maar 8 dagen geweest en die anderen dagen hebben wij niets meer behoeven te doen zoodat wij toen geheel konde uitrusten

„PUBLIEKE VERKOOPINGEN VAN ROERENDE GOEDEREN”
Redactie

Ruim honderd jaar geleden, en wel op 11 Januari 1887, werd er te Soesterberg boedelveiling gehouden. Evert Wijnen, wonende op de boerderij "Oudersvrucht" aan de huidige v.d. Griendtlaan is overleden.

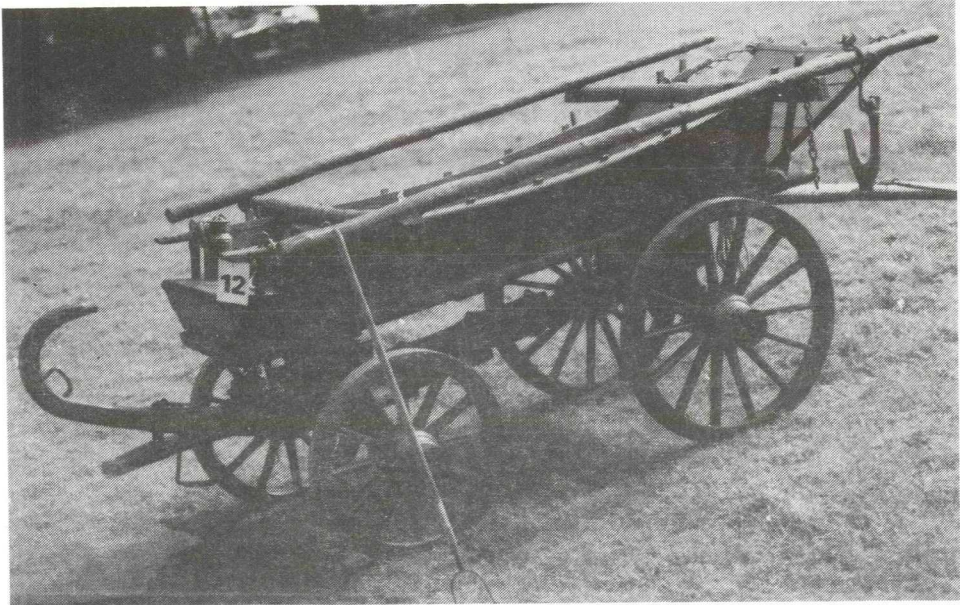
De boerderij wordt gekocht door Gijsbert Willemse Stalenhoef en alle roerende goederen zullen "in het openbaar" worden verkocht. Er worden niet minder dan 148 objecten ten verkoop aangeboden en van heinde en verre komen kopers opdagen. Gijsbert Stalenhoef gaat daarna trouwen, en betreft met zijn vrouw Catharina Meijers het pand. Er worden uit dit huwelijk zes kinderen geboren, en drie daarvan blijven samen ongehuwd in "Oudersvrucht" wonen. In 1989 overleed als laatste Gerardus Stalenhoef op 84-jarige leeftijd, zodat wij kunnen stellen dat twee generaties Stalenhoef ruim 100 jaar daar hebben gewoond.

Van de 148 nummers van de verkoping van 11 januari 1887, die samen f 1836,59 opbrachten laten wij er hier enige volgen, waaruit u zich een beeld kunt vormen van een "inventaris", zo'n 100 jaar geleden, van een klein boerenbedrijf.

Tabakspot en twee kandelaars	aan Jan van Lint	f 0,35
Zes kopjes en schoteltjes	aan Antje van der Valk	0,80
Zes borden	aan Johannes Baart	2,80
Vijf kommen	aan Johannes Nijboer	1,30
Acht schotels	aan Jan Wijnen	10,--
Koperen schotel	aan Mozes Aronson	20,--
Vijf porseleinen	aan Levi Cohen	5,10
Drie schilderijen	aan Gerrit Middelman	2,90
Klok	aan Willem Geitenbeek	13,--
Kabinet	aan Jan Desijn	38,--
Chiffoniere	aan Gerrit Middelman	20,--
Vijf stoelen	aan Gerrit Donselaar	5,60
Rookverrijver	aan Arie Knoops	4,25
Een stoof met marmeren blad	aan Andries Tammer	3,50

Melkstaar	aan Jan Verkroost	3,25
Karn met tree en deksel	aan Denzelven	13,--
Twee ijzeren potten en vier melkpotten	aan Gerrit Wouters	4,10
Ton met zuurkool en twee ijzeren potten	aan Hendrik Tammer	3,35
Doofpot, tang en hangijzer	aan Cornelis de Man	3,90
Drie houten emmers	aan Barend van Maaren	3,10
Zak met rogge	aan Reijer Hilhorst	5,25
Zak met boekweit	aan Evert van Amerongen	4,50
Twee zeeften	aan Jan van der Flis	2,65
Bed met strooizak	aan Arie v. Dort	3,50
Dito met dito	aan Jan van Lint	14,25
Een koe	aan Arie Dijkman	100,--
Een dito	aan Cornelis Tussenbroek	133,--
Vijf zakken mot	aan Arie v.d. Broek	3,20
Wanmolen	aan Jan Deijn	15,--
Twee eggen	aan Barend van Maaren	6,75
Ploeg	aan Hendrik Stiggelenbeek	4,--
Baktrog en trap	aan Willem van Roomen	6,50
Weesboom met burriehouten	aan Frans Wijnen	3,20
Partij dorsvlegels	aan Jan v. Lint	2,55
Boerenwagen	aan Pieter van Roomen	63,--

Boerenwagen aan Pieter van Roomen f 63,--.

Kruiwagen	aan Pieter van Maaren	3,50
Slijpsteen	aan Hendrik Butselaar	6,50
Hond met hok	aan Willem van Asselt	1,--
Vier varkens	aan Jan Weerdenstein	125,--
Birkenstik	aan Anton van den Broek	7,25
Partij brandplaggen	aan Jan Weesdenstein	4,40
Partij slieten	aan Hendrik van Zijl	4,20
Partij eiken stommels	aan Barend Meijers	5,60
Partij roggestroo	aan Pieter Kuijer	12,50
Partij haver	aan Klaas Sukkel	21,--
Hooi	aan Cornelis Tammer	78,50
Aardappelen	aan Hendrik Butselaar	6,25
Kippen	aan Jan Harsink	14,75

De overige nummers zijn grotendeels "Dito" nummers, b.v. 12 partijen aardappelen - e.a.

DE GESCHIEDENIS VAN HEES (II)

door Rainoud van Dorresteyn

Ontginning Hezerveen

De moeilijk toegankelijke en voor onbekenden levensgevaarlijke veenmoerassen vormden eerst slechts natuurlijke grenzen, maar nu ze economisch waardevoller werden, moesten ze tussen de aangrenzende dorpen verdeeld worden. In deze streken was de woeste grond eigendom van de bisschop (Bodenregal), die de gebruiksrechten aan de bovengenoemde hoeven in Soest en Hees verleend had. Dit wordt volledig bevestigd door een kopie uit 1394 van een dus eerder opgemaakte akte, waarin de bisschop een officiële scheiding bekend maakt tussen Soester- en Hezerveen. Uit de akte wordt duidelijk dat er reeds activiteiten gaande zijn in het veen, wat de noodzaak van een (officiële) scheiding groot gemaakt zal hebben *10*.

De Soesters werkten vanaf de zuidwestrand van de Eng, loodrecht op diens lengte-as, het Soesterveen in. In de 14e eeuw werd op ca. 700 meter ZW van de Engrand de Veensloot als voorlopige eindgrens van de veenexploitatie gegraven. Een ieder moet dat deel van de Veensloot "neven sijn veen" zodanig op breedte en diepte houden, dat men er varen en keren kon, zo beval de bisschop in 1398 *11*. Blijkbaar is dit deel van het veen dus al verdeeld onder de gerechtigden. We vinden hier vooral bouwland na de ontginning.

In 1399 vindt de verdeling van het Hezerveen plaats. Het Hezerveen werd aan de oostkant begrensd door de grens met Zeist, in het noordoosten door de toen net gegraven Praamgracht en een de noordwestzijde door de Wiek-("Wijck")sloot, de scheiding tussen Soester- en Hezerveen; de enige natuurlijke grens was de hogere grond in het zuiden.

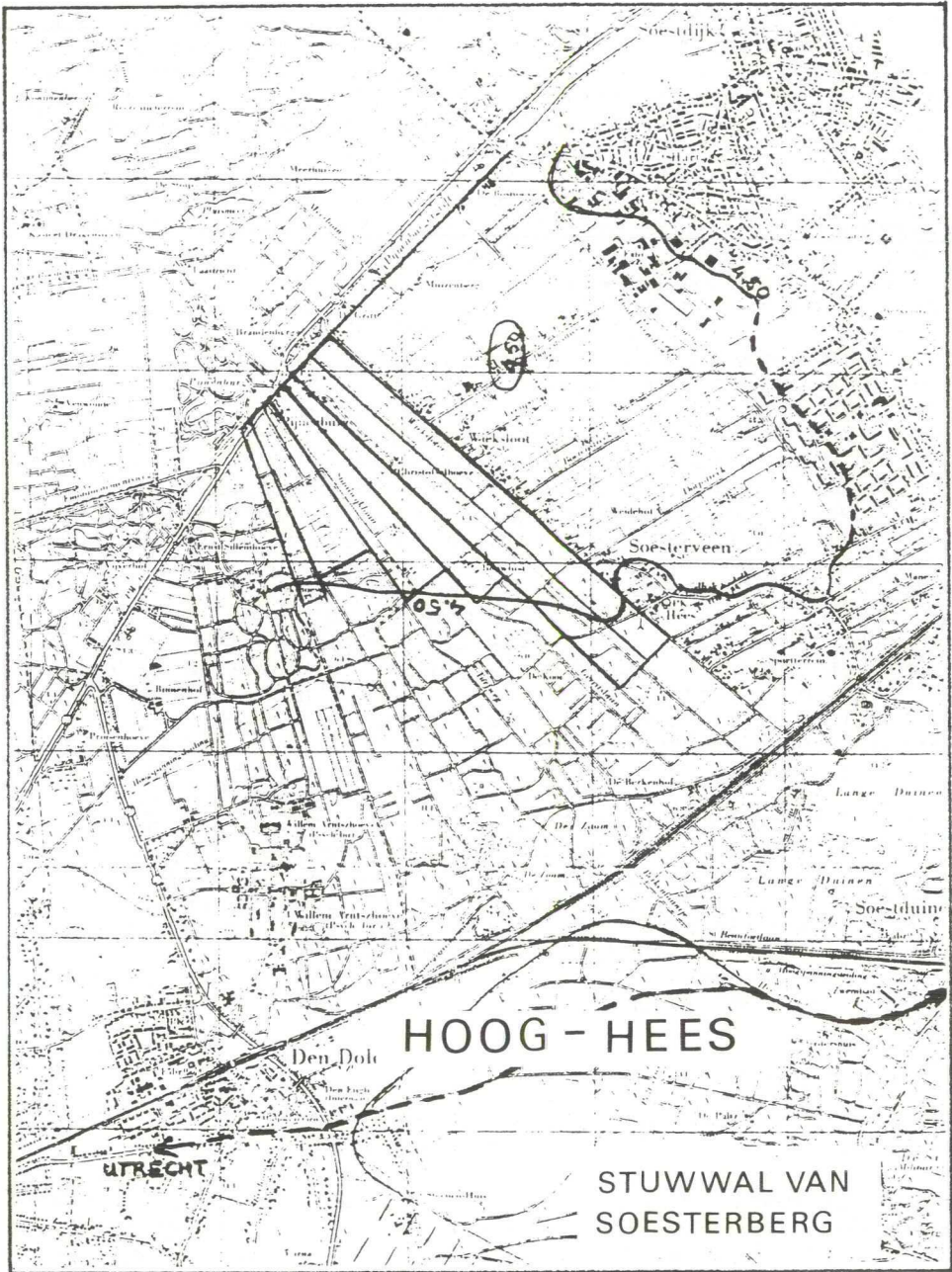
De verdeling vond plaats in 6 hoefslagen van ongelijke grootte; de twee meest oostelijke waren beide 3 hoeven groot, 45 roeden (ca. 170 m) breed op de Praamgracht en 640 roeden (ca. 2400 m) lang (1 Stichtse hoeve = 9600 vierkante Stichtse roeden = ca. 13,6 ha). De overige vier hoefslagen waren van oost naar west resp. anderhalf, 2, anderhalf en 1 hoeve groot. Deze laatsten zijn moeilijk te reconstrueren, want hiervan wordt gezegd dat deze "zellen ghelieic breden te Hezewaert op, elc na zin voerbrede te winnen ghelike groot te wesen want de graft inden middel leit vanden voers veen" *12*. Deze hoefslagen waren niet rechthoekig maar verbreedden zich in de richting van het dorp Hees (zij geerden naar de Praamgracht toe), zij besloegen in totaal ook 6 hoeven en werden van de rechthoekige gescheiden door een gracht. Met inachtneming van de huidige hoogtelijnen, de door Hilhorst *13* vermelde voorbreedtes en oude kaarten ben ik tot de op kaart 2 ingetekende verkaveling gekomen, waarbij de zuidgrens van de kavels globaal de 4,50 m hoogtelijn volgt. Mogelijk heeft er wel veen boven deze hoogte gelegen, maar dit kan te dun geweest of reeds gewonnen zijn. Rekening moet bovendien gehouden worden met verschuiving van hoogtelijnen door b.v. verstuiving.

Met nadruk zij er op gewezen dat de auteur de ingetekende verkaveling slechts ter verduidelijking van de gedachten bedoeld heeft, daar er uit de beschrijving onvoldoende aanknopingspunten bekend zijn om deze interpretatie onbetwistbaar te doen zijn. Als we de 4,50 lijn toch als globale richtlijn aanhouden en we bezien het Soester deel van het veengebied (kunstmatig begrensd door Wieksloot, Praamgracht tot aan de aansluiting met de Veensloot), dan zou daar een vergelijkbare veenoppervlakte van ongeveer 375 ha gelegen hebben. Vergelijken we dan de verhouding van de in de venen gerechtigde hoeven in Soest en Hees (18,5 resp. 8) en die van de geschatte oppervlakten van winbaar veen van Soester- en Hezerveen dan blijken deze twee goed overeen te komen. Men was in die tijd blijkbaar inderdaad al zo ver in de landmeetkunde dat men de Wieksloot zo precies heeft kunnen graven, dat beide dorpen precies die oppervlakte veen toegewezen kregen, die ze "verdienden".

De verdwijning van Hees

De periode 1300-1450 wordt beschouwd als een tijd van agrarische depressie, waarin men op bepaalde plaatsen de ontgonnen, vaak marginale landbouwgrond weer op moet geven, waardoor in ernstige gevallen een dorp zelfs "verhuist" en een "Wuestung" achterblijft *14*. In hoeverre dit ook in de omgeving van Soest speelde zou nadere aandacht verdienen; op het eerste gezicht lijkt deze depressie veel minder of later plaats te vinden.

In Hees zijn de veranderingen echter wel drastisch. In tegen-

Kaart 2: Reconstructie van de verkaveling van het Hezerveen rond 1400, ingetekend op de huidige topografische kaart.

stelling tot Soest zien we te Hees bijna geen groei: in 1400 is er in Hees voor zover bekend nog steeds niet meer dan 8 hoeven bouwland aanwezig, net zoveel als in 1028 genoemd werd *15*. Over vrij grondbezit naast dat van de Paulusabdij is mij niets gebleken. De kaart van Bernhard de Roij uit 1698 *16* geeft bij intekening op de huidige topografische kaart een zeer nauwkeurig beeld van de oppervlakten van Hoog- en Laag-Hees eind 17e eeuw. Hoog-Hees (het oude bouwland van Hees) is verdeeld in twee stukken. Het grootste stuk (tegenwoordig bekend als het landgoed de Paltz) ligt op de flank van de stuwwal van Soesterberg. De oppervlakte van dit deel is ca. 110 ha hetgeen overeenkomt met 8 hoeven. Het westelijk deel van Hoog-Hees, op oude kaarten aangeduid als Hezereng ligt aan de voet van de stuwwal op het dekzand. Het meest westelijke deel ervan was omringd door een brede hakhoutwal, die ten noorden van de spoorlijn nog terug te vinden is. De oppervlakte van de Hezereng is ongeveer 50 ha (3,75 hoeven). De reeds genoemde weg liep hier ten zuiden, dus niet onderlangs maar bovenlangs het bouwland.

Het genoemde omwalde gedeelte ligt precies buiten het huidige Soest en op de 17e eeuwse kaart staat ook dat het in Zeist ligt, maar tienden betaalt te Hees. Deze tweedeling houdt mogelijk verband met de vermelding van een oudere westgrens van Soest: de Oosternonnengroep. Deze naam houdt verband met het vrouwenklooster van Oostbroek (bij Utrecht) dat hier een veenontginning in bezit had (groep = greppel). De Oosternonnengroep liep in het noorden door naar Soeststapel, wat een zeer oud grenspunt moet zijn geweest tussen het Sticht en Holland *17*. Er wordt verondersteld dat de grens Zeist-Hees-(Soest) ook tot hier doorliep, hetgeen zou betekenen dat Soest/Hees wel zeer veel noordelijker doorgelopen zou hebben *18*. Trekken we de grens verder in zuidelijke richting door (zoals op laatstgenoemde kaart van de Roij) dan zien we de grens zo'n 500 meter westelijk van de huidige grens van de gemeente Soest liggen. Uit een getuigenis van 1512 blijkt dat het gerecht van Soest vroeger tot aan de Nonnengroep liep *19*. Rekenen we Hees tot het gerecht van Soest dan zou de Hezereng in die tijd wel geheel binnen de grenzen van Hees gelegen hebben. Het Hezerveen daarentegen, wat zoals we hiervoor hebben kunnen lezen rond 1400 ontgonnen is, reikte weer niet verder dan de huidige grens *20*. Het lijkt er in ieder geval sterk op dat Soest (Hees) in het noordwesten veel meer grond gehad heeft, maar dit door grenswijzigingen is kwijtgeraakt (zie ook *21). Hoe en wanneer dit plaats vond zal nadere studie verdienen. Misschien moeten we aannemen dat de Hezereng een later toegevoegd stuk bouwland is geweest. Van uit de Gelderse Vallei weten we dat de ontginningen op dekzand hier pas rond de 11e of 12e eeuw op gang kwamen. De eerste 8 hoeven (1028) zijn die, die op de stuwwal liggen en hier moet ook het oude dorp Hees gelegen geweest zijn. Weliswaar schijnen er bij het huidige Den Dolder westelijk van de

Hezereng vindplaatsen van oude gebouwresten bekend te zijn, maar deze liggen, zelfs als we de Oosternonnengroep als westgrens beschouwen, nog buiten Hezer grondgebied *22*.

Op de geomorfologische kaart zien we dat direct langs de noord- en oostflank van de stuwwal van Soesterberg (waar Hoog-Hees en Oud-Leusden te vinden zijn) de dekzandstrook op veel plaatsen omgewerkt is tot stuifzand (duinen).

Het ontstaan van de stuifzandgordel (perioden van sterke verstuiving: 700 en 1330 n.Chr., de laatste inderdaad bij Oud-Leusden aangetroffen) veroorzaakte een grote afstand tussen het bouwland en de lager gelegen, landbouwkundig steeds waardevoller wordende gronden. Deze scheiding zal ook de namen Hoog- en Laag-Hees een grotere betekenis hebben gegeven. Uit de kaart van 1698 maken we op dat de zuidgrens van Laag-Hees samenvalt met de huidige weg de Zoom (toepasselijke naam dus, al weet ik niet of dit werkelijk een oude naam is). Het westelijk deel van deze grens is nog markanter bewaard gebleven: de oorspronkelijke hakhoutwallekes zijn tot metershoge wallen opgestoven, waarbij het eikenhakhout op veel plaatsen "de kop boven het zand uit heeft weten te houden". Direct ten zuiden van deze grens liggen uitgestoven vlaktes met jeneverbesstruiken, welke vaak voor schijnen te komen in intensief betreden gebieden; iets wat aan de rand van Laag-Hees op de route naar Hoog-Hees inderdaad verwacht mag worden. Er zijn aanwijzingen dat hier de "Winterstruycken", een op een oude kaart van Leusderberg voorkomende naam van een gebied, gezocht moeten worden *23*.

We zien dat de verkaveling van Laag-Hees geert naar de Praamgracht, iets wat we ook hebben gezien in het Hezerveen, het noordelijk deel van Laag-Hees. De grenzen van de hoefslagen uit 1399 vallen slechts voor een deel samen met die uit 1698, maar deze laatste zijn dan ook eigendomsgrenzen, die veel sneller kunnen veranderen dan topografische (sloten, wallen). Bovendien is eind 17e eeuw het dorp Hees al minstens bijna een eeuw verdwenen (zie hierna). Het extensievere gebruik van (vooral Hoog-)Hees weerspiegelt zich in de grote kavels, waarvan er meerdere in handen zijn van grootgrondbezitters. Het dorp Hees lijkt verbazingwekkend geruisloos verdwenen te zijn. Als men in 1612 een onderzoek instelt naar de grens tussen Soest en Zeist, is het dorp verdwenen *24*. We spreken in dit geval van een Wuestung, i.c. een dorp dat opgegeven en verlaten wordt. Dit zal waarschijnlijk niet plotseling gebeurd zijn, want dan was het niet zo onopgemerkt gebleven.

De verdwijning van Hees moet toegeschreven worden aan de verstuiving, die niet alleen stukken land onbruikbaar maakte, maar tevens een zo grote afstand tussen de twee nog wel bruikbare delen (het bouwland in Hoog- en de lage grond in Laag-Hees) veroorzaakte dat het economisch niet meer mogelijk was om bij Hoog-Hees een boerenbedrijf draaiende te houden. De verstuiving kan veroorzaakt zijn door het afgraven van het

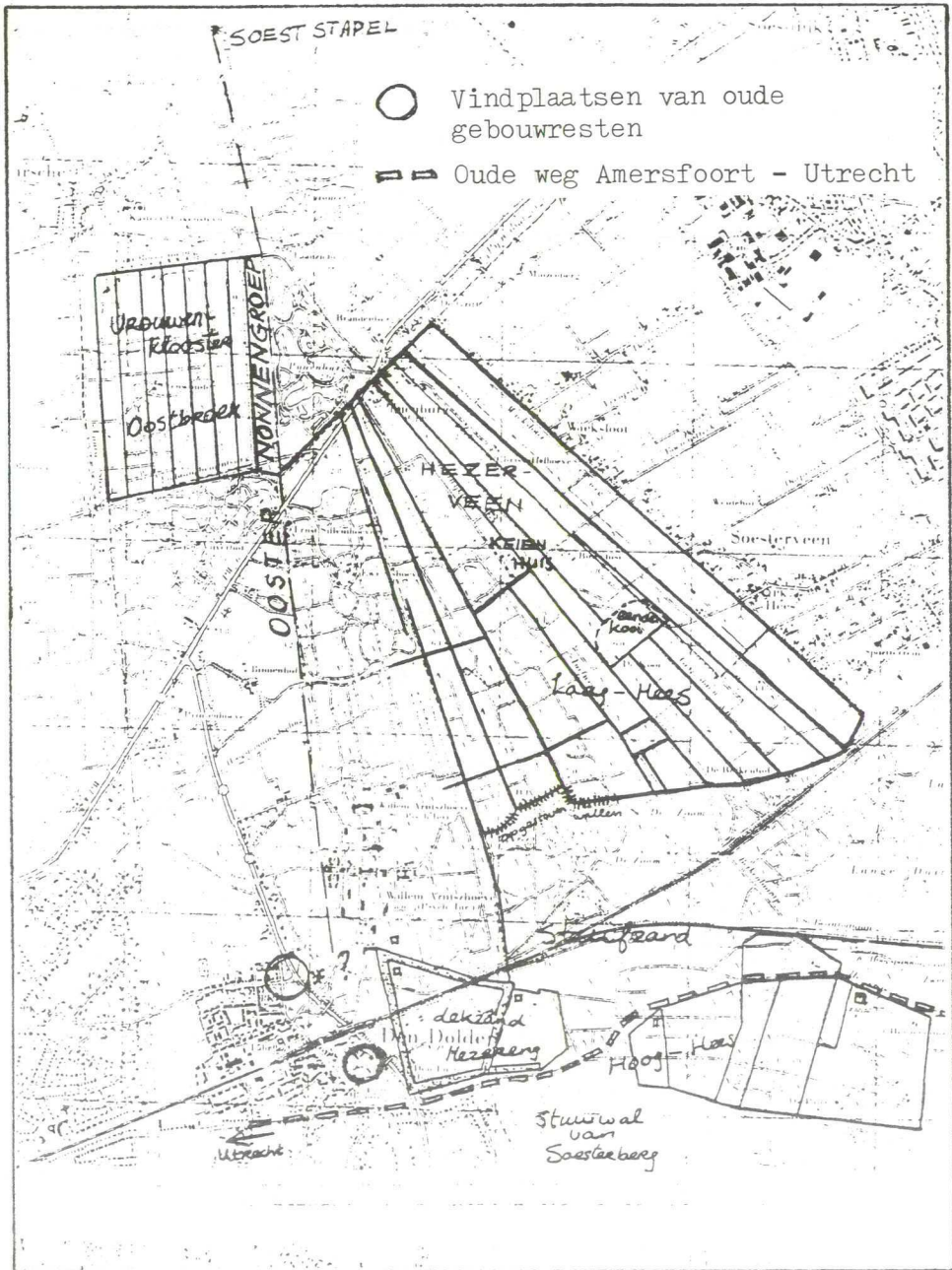
veen in Laag-Hees en de omringende veengebieden (Stichtse venen), waardoor een grote oppervlakte dekzand blootgelegd werd. Tevens moet gedacht worden aan de steeds intensievere begrazing van de woeste grond en een door diverse ontginningen bewerkstelligde diepere ontwatering.

Het bouwland van Hoog-Hees, geheel omgeven door stuifzand en heideveld, zal waarschijnlijk als zodanig nog wel geschikt geweest zijn (de overdekking met stuifzand was op deze hoogte waarschijnlijk miniem), maar weidegrond voor de steeds belangrijker wordende runderen was te ver verwijderd. In periode van agrarische depressie, waarmee in dit geval bedoeld wordt dat de graanprijzen laag waren, schakelde men vaak over op het houden van meer vee; in Hees moeten deze tijden dubbel hard zijn aangekomen.

Dat er ook werkelijk land verlaten moest worden vanwege de verstuiving, blijkt uit een rekening van 1564; vermeld worden onder meer "een erff tot Hees; is bestoven met sant ende leyt desolaet", "veenen tot Hees, is mit sant bestoven" en "land van de Houtcamer tot Hees, is sant ende duynen" *25*. In een soortgelijke rekening van 1592 worden deze stukken ook genoemd, maar dan wordt niets vermeld over verstuiving en moeten de gebruikers wel gewoon thins betalen. Overigens was er in de eerstgenoemde rekening in de hele omgeving sprake van stukken land, waarvoor niets werd betaald: soms vanwege het onbruikbaar zijn, maar ook vaak omdat men zegt het niet meer of nooit gebruikt te hebben. Mogelijk is het dus deels ook een uitvloeisel van b.v. een wisseling van de macht of opstandigheid in een moeilijke tijd.

Het gebied van Laag-Hees is qua hoogteligging, positie t.o.v. de stuwwal van Soesterberg en bodem vergelijkbaar met de Treek zoals Hoog-Hees gelijke trekken vertoont met Oud-Leusden.

In Leusden zien we het verschijnsel dat de boerderijen in de Treek (of Heetveld) allen land bezaten op de Leusder Eng *26*. In *27* wordt vermeld dat de marke van Leusden 26 hoeven, verspreid over Oud-Leusden, de Treek en het Bovenheetveld, bevatte. Het lijkt dan ook niet gewaagd te veronderstellen dat een deel van de mensen uit Hoog-Hees is verhuisd naar Laag-Hees, waarbij men evengoed het oude bouwland in gebruik hield: het is noodzakelijker dicht bij de weidegrond te wonen dan bij het bouwland. Door de zo ontstane grote afstand van Laag-Hees tot Hoog-Hees zal daar toch een zekere mate van extensivering opgetreden zijn. Dat het centrum van landbouwkundige activiteit naar het noorden verschoof, blijkt duidelijk uit het feit dat er in 1640 naast een molen op de Eng en een in de Birk ook een molen in Laag-Hees staat (waarschijnlijk nabij het Keienhuis, in het centrum van het gebied; zie kaart 3) *28*. Gezien de plaats van de molen zal er in Laag-Hees ook bouwland zijn geweest, maar het is zeer de vraag of men dit in het Hezerveen heeft gelegd, zoals we bijvoorbeeld al tegenkwamen in het Soester-

Kaart 3: Kaart van Bernhard de Roy van Laag en Hoog-Hees, uit 1698, ingetekend op de huidige topografische kaart.

veen, waar men afgegraven veenoppervlakken als bouwland in gebruik nam. In Hees ontbrak het vooral aan goede weidegrond, waarvoor de onder een deel van het veen vandaan gekomen humeuze zandgrond zeer geschikt was.

We kunnen Hees beschouwen als een dorp dat, in ieder geval door natuurlijke (bodembkundige/hydrologische) omstandigheden, niet mee heeft kunnen groeien met de agrarische ontwikkelingen. Toen de koeien en de varkens in het bos en later de schapen op de heide nog hun voedsel vonden, was Hees goed aangepast, maar naarmate de lagergelegen, humeuze grond als weideplaats meer gebruikt werd, werd het in Hees steeds moeilijker vol te houden. De in de laatste eeuwen in de Eempolder afgezette zeeklei en de beekleem in respectievelijk Soest en Leusden zorgden voor een aanvulling in de vruchtbaarheid van de weidegrond. In Hees daarentegen werd de grond langzaam uitgeput. Alleen in het oude Hezerveen zien we nu nog enkele landbouwbedrijven.

10. Documentatie P. Schimmel.
11. Gottschalk '70, M.K.E. "Historisch-geografische ontwikkelingen in en om Soest" in Jaarboek Oud-Utrecht '70, p. 120.
12. Hilhorst, J.G.M. "Het bezit van de St. Paulusabdij te Hees en Soest in 1028 en 1400". Flehite Dec. '80. pag. 63-65.
13. Hilhorst, idem.
14. Slicher von Bath, 1980, "Agrarische geschiedenis van West-Europa, 500-1850", Aula-boeken 565, pp. 158 en 180.
15. Hilhorst, J.G.M. "Het bezit van de St. Paulusabdij te Hees en Soest in 1028 en 1400" in Flehite dec. 1980 pag. 62.
16. Overgenomen door Hilhorst, p. 64.
17. Raven, M. "Soeststapel, een oud grenspunt" in Maandblad Oud-Utrecht '53.
18. Raven, M., "Fornhese, Hees en de Nonnengroepen", in "Maandblad Oud-Utrecht" jan. 1957, pp. 9-11.
19. De Monte Verloren et al, "Bronnen voor de geschiedenis van Zeist", deel 1, pp. 407-409.
20. Hilhorst, pp. 63-65.
21. Raven, M. "De grenzen van 'Den Dolder'", in Maandblad Oud-Utrecht juli '65.
22. Raven, M. "Hees en Den Dolder", in "Maandblad Oud-Utrecht" jan. '64, pp.5-6.

23. Heupers, E. "De Winterstruycken" in Maandblad Oud-Utrecht '59.
24. Gottschalk '70, p. 126.
25. De Monte Verloren et al., deel 2, p. 120.
26. Perks, W.A.G., 1984, "Den Treek, van marke tot landgoed", Amersfortia-reeks, pp. 17-19.
27. de Beaufort, Jhr. W.H., "Een en ander over de geschiedenis van de landbouw in de provincie Utrecht", 1947, p. 32.
28. Heupers, "Soest in grootvaders tijd", pp. 145-147.

FOTOGRAFIE

G. VAN GRONINGEN

TORENSTRAAT 12

dagelijks geopend tot 8 uur

Afwerken voor Amateurs

UIT EEN KRANT VAN TOEN DE KANONNEN BULDERDEN.

Ronneke Prins schreef een gedicht op haar dorp Soesterberg.

Dit vreemde stukje niemandsland
 een rijksweg tussen bos en hei
 Auto's razen er voorbij
 Een vliegtuig dendert door de lucht
 De volgens nauwelijks beducht.

Onsamenhangend woonverband
 Als karrepad begonnen
 Nu bulderen kanonnen

Toch heeft dat stukje niemandsland
 Waar ik al zolang woon
 Meer positieve kanten; ik vind het
 wonderschoon

Voor mij is Soesterberg
 Een stukje paradijs
 Een elke vorm van vrijheid
 Eist toch haar eigen prijs

MIDDELEN VAN BESTAAN IN SOEST III
door Ds. J.J. Bos

Veenderij

Wij beginnen dit onderwerp, met de mededeeling van een artikel uit "dije Usantien ofte costumen ende gelegentheijden "van den dorpe van Soest", van den jare 1569. (Costumen en Usantien van Soest. (Het laatste stuk in den bundel).

"12. Voerts is alhier een ganse schamele gemeente van volck, "dije dat meestendeel hoer broet mijt hoer handen moeten "winnen, ende al vuel op gheuijrde goederen sitten ofte woe-"nen, ende moeten hem dagelix gener en mijtten turff, dije "ene dije gravet, ende dije ander dije brijnget den turff "dagelix te marckt soe binnen der stat van Amersfoert, als "binnen Utrecht mijt cleijne wagentges."

En om nu, wat er volgen zal, goed te verstaan, merke men daarbij ook op, dat er, in art. 14 van hetzelfde stuk, gesproken wordt van "een gheemeente genaempt den Heijberch, "mijtten heetvelden daerom liggende", waaruit schijnt te blijken, dat op de heide ook plaatsen waren, hier "heetvel-"den" genoemd, waar plaggen gestoken werden om te branden, die daarom ook wel "brandplaggen" geheeten werden.

Op lagere, nog min of meer veenachtige plekken in de heide, werden zoden uitgestoken en te drogen gezet, om in den daarop volgende winter als brandstof te dienen. In de buurt van Ewijks-hoeve, dus eigenlijk reeds onder Zeijst, geschiedt dit waarschijnlijk nu nog, en worden hoopen van die "Doldersche turf", gelijk ze wel eens spottend genoemd wordt, publiek geveild.

Met de "turff" echter, in art. 12 genoemd, wordt bedoeld de turf uit het Sister-Veen. Dat Veen was eens van meer beteeken- nis dan thans. Dáár werd het veen gedeeltelijk uit het water opgebaggerd, gedeeltelijk met de spade uitgestoken, in groote bakken met water vermengd en tot slijk getrapt, op het veld daarnaast uitgespreid, later plat getreden, met de spade eerst aan reepen en daarna aan blokjes gesneden, na genoeg- zaam ingedroogd te zijn op kleine hoopjes, en later op groot- ere hoopen, opgestapeld, om eindelijk verkocht, of naar de schuur gereden te worden.

Dat was dus werkelijk baggerturf, baggelaar, sponturf, wel niet in alle hoeken van dat Veen even deugdzaam, maar toch over het geheel goed.

Dat Soester-Veen is, in dezen hoek der Provincie Utrecht, waarschijnlijk nog een overgebleven deel van de veel uitge- breider Veenstreek, die zich weleer tot aan de Vecht uit- strekte, ten minste met de venen bij Pijnenburg, den Dolder, Maartensdijk, Westbroek, en Blauwkapel, in verband stond. Dit is af te leiden uit de "Informatie voor die genen, die van "mijns genadigen heeren wegen van Utrecht ende den drien "Staten van den lande gedeputeert zullen worden, in den Hage

"bij den Hoechgeboren Kaerle van Bourgoingien etc. ruerende "van de Veenen." (Tijdschr. v. Geschied. enz. van Utrecht. 1840. 272-275.

Dit stuk bevatte de bewijzen, dat deze Venen niet aan Holland maar aan Utrecht behoorden; daarin leest men:

"In den eersten, ---

"Item, daer voren omtrent XII jaeren, als in den jaere 828 "heeft eenen geheten Verowaldus Lantwardus der Kercken van "Utrecht gegeven, een goet, geheeten Heze, mit den dorpe en "de goederen daeraen gelegen, daer boven aen die voorn. "veenen streckende zijn, mit veel ackeren, weijden, bosga- "gien, watergangen ende gebruijckinge".

In diezelfde "Informatie" leest men verder: "Ende op dat die "voorn. heeren van Sint Jan huere voorsz. goeden te beter "gebruijcken, ende die torff daer in gedolven, daer uit "veuren mochten, soo heeft Bisschop Otto van Utrecht, int "jaer ons heeren duijzent twee hondert ende XXXIX, (1239), "denselven heeren voar Sint Jan vergunt, ende gegeven, dat "sij maecken mochten, eenen watergang in de Veenen, naest "gelegen heuren bosche geheeten die Vuers, en dat sij deselve "watergang leijden mochten bij Soest, boven ende beneden, "daer hem des van noode docht tot in die Eem."

Blijkens een Extract uit het Leenregister der Abdij van St. Paulus, van 1253, waren "die van Lochorst" beleend met "die "thienden op het veen, dat gelegen is aen de Westzijde van "der Eme en de Goijlant, tusschen Baerne ende Thomas Thienden "van Cattenbroeck ---

"Voert dat gerecht van Zoest, ende van Heese, ---

"ende van Overheese tot aen de groote Meeren." Matthaeus, Rerum Amorf. Scriptores. 199.

Het Soester-Veen was dus reeds in 1253 tiendplichtig, en alle wettelijke voorschriften van den Bisschop, en, van 1577 af, van den Stadhouder, Raden en Staten der Provincie, golden ook voor deze Gemeente. (Groot Utr. Plac.boek. II. 629, 630.) Zóó, onder anderen het Placcaat van 12 Januari 1577, waarin "Den "Stadhouder, Praesident, ende Raaden 's Konings t'U- trecht "bepaalden, dat van nu voortaan aan imposten zou worden "betaald:

"Item, uijt alle Zoester ende Baarnse veenen, elke schouw swart, ander halve stuijver.

"Item, elke schouw grauw, een blanck.

"Item, van alle andere schouwen turfs, die binnen gesleeten worden, sal men soveel tot impost geven, als te ex- cijs."

16 Juni 1580 bepaalt de Prins van Oranje, als Stadhouder, dat in Eemland, de "Impost op den turff in den Lande van Utrecht "gedolven, ende aldaar geconsumeert of weggevoert", zal worden betaald aan "Gijsbert Lambertse, Schout in den Oost- veen". Groot Utr. Plac.boek. II. 826, 827.

In verband nu met het boven vermelde gebruik van brandplag- gen, verdient het opmerking hoe de belangen van den Pachter

van den Impost op de Turf, bepaaldelijk te Soest, bevorderd werden door de volgende bepaling:

"Op de Requête van de gemeene Opgesetenen van Soest, is "geappointeert. De Gedeputeerden van de Staten 's Lands van "Utrecht, gesien het advis van de Heeren Gecommitteerden ter "kamere van Finantie, verstaan, dat de Supplianten van ijder "voeder plaggen, die sijlieden branden, aan den Pachter in "der tijd van den Impost van den Turf, over het District van "Soest, sullen betalen anderhalve stuiver, ende van ijder "voeder, dat buijten het District vervoert word, vijftien "stuivers; en permitteeren deselve dit Haar Ed. Mog. Ap- "pointement te mogen laten drukken, publiceeren, en affi- "geeren. Gedaan t'Utrecht, den 2 Julij 1709. Lager stont, ter Ordonnantie als boven. En was geteekent "P. Voet van Wins- sen." Groot Utr. Plac.boek. II. 843.

Daar en tegen werden de belangen der "Kalkbranders op de "Riviere de Eem", wederom bevorderd ten koste van "den Pach- ter van den Turf", door een "Appointement" der Staten van den Lande van Utrecht, van 23 December 1721, bepalende dat die Kalkbranders voorloopig voor den tijd van één jaar, ingaande 12 Januari 1722, voor iedere stoking, in plaats van twintig gulden, slechts tien gulden zouden behoeven te beta- len.

Het geheele "Appointement", betreffende deze zaak, zal bij het onderwerp "Kalkbranderijen" worden medegedeeld. Groot Utr. Placboek. II. 843.

Eindelijk dient ook nog het volgende "Appointement" vermeld te worden: "Op de Requête van P. van Wieringen, en H. Bosch, "cum sociis, respectieve Pachters van den Impost op den Turf, "over de Stad en Lande van Utrecht en Amersfoort, is geap- "pointeert. De Gedeputeerden van de Staten 's Lands van "Utrecht, gesien het advis van de Heeren Gecommitteerden ter "Kamere van Finantie, verstaan, dat de voerlieden, dewelke "turf met wagens, karren, of ander rijtuig uijt de Veenen "voeren, t'elken reijse gehouden sullen zijn, in het eerste "Dorp, of Gehuchte, daar sij sullen aankoomen, of doorrijden, "aan den Collecteur aldaar, aan te brengen, de quantiteit "van den turf, die sij geladen hebben, daarvan een briefje te "ontfangen, en den Impost te betalen, op verbeurte van den "turf, en vijftig guldens daar en boven; ende permitteren de "Supplianten 't selve te laten drukken, publiceeren, en affi- "geeren, daar en soo sulks behoort. Gedaan t'Utrecht den "12 Febr. 1723. Onder stont, ter Ordonnantie als boven, was "geteekent, G. Voet van Winssen." (Groot Utr. Placboek II, 844.)

Zoo is dan waarschijnlijk reeds vóór het jaar 828, maar stellig vóór 1239, in het Soester-Veen turf gemaakt, wel een bewijs dat de omvang van dat Veen eenmaal zeer groot was, veel groeter dan wat thans nog het Veen heet. Velen hebben in den loop des tijds als veenlieden, eigenaars en arbeiders, daarmede het brood gewonnen, en daarom schijnt mij de voor-

stelling, in de "Costumen en Usantien van Soest", van die "ganse schamele gemeente van volck, dije dat meestendeel hoer "broet mijt hoer handen moeten winnen, ende al vuel op gheu- "ijrde goederen sitten ofte woenen', wel wat te donker gekleurd. Zeker, de arbeiders hadden het niet te breed, doch in de gezinnen der eigenaars van die veenen, was dit waarschijnlijk wel niet het geval.

Immers Achter den Engh, en om het tegenwoordige Veen heen, naar de buitenzijde van Hees, bestaan nu nog enkele oude woningen, waaronder er zijn die blijkbaar weleer flinke boerderijen zijn geweest, en hoogst waarschijnlijk eens aan eigenaars van de nabijgelegen venen hebben toebehoord, zooals de huizen die nu nog bekend zijn onder de namen De Piepekop, Dorresteijs, De Lappedoos, Enghendaal, Koudhoorn, en De Kooi, (Eendenkooi). De bouwers, en vroegste bewoners, van zulke boerderijen, genoten stellig eene zekere mate van welvaart. Op hen, en hunne arbeiders doelde waarschijnlijk de voorstelling, "dije ene dije gravet, ende dije ander dije bringet den "turff dagelix te marckt." Dat "te marckt" brengen, is echter al sedert vele jaren gedaan. Amersfoort en Utrecht worden van elders voorzien, want ook het grootste veen, waaruit stellig gedurende zeven eeuwen, maar hoogstwaarschijnlijk wel sedert twaalf eeuwen, turf getrokken werd raakt uitgeput. Wat er in de laatste jaren nog gemaakt werd, diende voor eigen gebruik, en voor de gemeentenaren die geene landbouwers waren. Doch ook dit liep meer en meer ten einde; hier en daar werd al reeds veenland tot weiland gemaakt, en werd er over gesproken om het geheel in te polderen. Dit nu is in den laatsten tijd tot zekerheid geworden. De plannen van den Gemeenteraad zijn, bij Besluit van 9 Juli 1907 door de Prov. Staten, en bij Koninkl. Besluit van 30 Aug. 1907 No. 70, goedgekeurd, en het Prov. Blad No. 85 bevat het Reglement voor het Waterschap "Soesterveen".

Soesterveen ± 1900. De turf staat te drogen.

